

Villem Normak: „Valdavalt pärinesid tulevased haridusjuhid küllaltki lihtsatest oludest. 20 ministrist 15 oli pärit maalt, enamasti taluperemeeste või -rentnike peredest. Linnas üles kasvanud ministrid pärinesid voorimehe, kutsari või meremehe perekonnast.”

Eesti vabariigi haridusministrid aastatel 1918–1940

V i l l e m N o r m a k

TLÜ eesti pedagoogika arhiivmuuseumi peaarhivaar

Eesti hariduse sõjaeelsest olukorrast annab hea ülevaate see, kes ja kuidas töötasid tollal haridusministritena.

Eesti ajutise valitsuse haridusministeerium eesotsas Peeter Põlluga alustas tegevust 11. novembril 1918. Esialgu küllaltki kitsastes oludes töötanud ministeeriumil ei tulnud siiski alustada päris tühjalt kohalt. Hariduse eestistamine oli alanud juba 1917. aasta kevadel, mil Veebruarirevolutsioonile järgnenud vabamas õhkkonnas sinne haritlaskond kohe koolielu reformima asus.

Tollaste ümberkorralduste põhiraskus langes õpetajate organisatsioonidele ja ühingutele, mis asutati paari kevadkuu jooksul pea kõigis maakondades. 1917. aasta 27. mail koondusid maakondlikud õpetajate ühendused Eesti õpetajate liiduks (aastatel 1917–1919 kandis Eesti kooliõpetajate keskliidu nimetust), mis järgneva kahe aastakümne jooksul Eesti hariduselus tähtsat rolli mängis. Õpetajate liidu juhatuse esimeseks esimeheks valiti Peeter Põld, kellest poolteist aastat hiljem sai Eesti esimene haridus-

minister. Liidu tegevusest võtsid agaralt osa teisedki hilisemad haridusministrid, näiteks Konstantin Treffner, Jüri Annusson, Aleksander Veiderma, Jaan Piiskar. Seega olid hariduselu juhtfiguurid küllaltki hästi kursis õpetajaskonna hoiakute ja nõudmistega.

Peeter Põllu kutsumine esimeseks haridusministriks oli igati ootuspärane ja loogiline samm. Oli ju Põld eestimeelse hariduse vaimse isana tegutsenud juba pikemat aega, kõigepealt Tartus Eesti noorsoo kasvatuseltsi ning viimase poolt ülalpeetava tütarlastegümnaasiumi asutaja ja direktorina ning seejärel 1917. aastal ajutise maavalitsuse haridusosakonna juhatajana. Põllu teene on ka esimese eestikeelse kasvatuseliku ajakirja Kasvatus ja Haridus asutamine 1917. aastal, millega pandi alus sinisele pedagoogika erialakirjandusele.

Ajutine valitsus oli sobivate ruumide puudusel esialgu sunnitud töötama

Jaan Raamoti korteris. Sellest kõneleb oma mälestustes Mari Raamot: „Ilmad olid külmad ja rõsked. Meie korter oli külm nagu hundilaut. Peeter Põld, Ajutise Valitsuse haridusminister, tuli palitu õlgadel minu juurde selles asjas nõu pidama. Ta algas oma juttu kurja kirumisega, mida tema vist küll enne ega pärast ei ole selliselt teinud, ja seletas energiliselt, et siin see esimene Eesti Vabariigi valitsus tööpoolest ära külmab: kõik istuvad tundide viisi palitud ja kasukad seljas ja külmetavad!” (Raamot 1962, 219–220). Nädala pärast kolis valitsus uutesse ruumidesse Raekoja platsil, kus iga ministeerium sai omaette büroolaua suures saalis ja plakati ministeeriumi nimetusega. Valitsuse jaoks oli hoones eraldi tuba (Raamot 1962; 223).

Peeter Põld, kelle sünnist möödus tänavu 130 aastat, oli ministritoolil vaid paar nädalat. Sellest hoolimata asus ta kiiresti ministeeriumi töökorraldust ja

Peeter Siegfried Nikolaus Pöld

Karl Friedrich Luts

Harald Alfred Johannes Laksberg

Juhan Kartau

Konstantin Edmund Treffner

ametkonda välja kujundama. Siin võib Põllu täistabamuseks pidada Friedrich Volrad Mikkelsaare kutsumist ministri abiks ja riigikoolinõunikuks. Mikkelsaart, kelle isikut Eesti haridussüsteemi loomisel on kahetsusväärset vähe rõhutatud, võiks 1920. aastatel pidada teatud mõttes haridusministeeriumi nurgakiviks. Autoriteetse koolimehe ja korrektse ametnikuna oli ta omamoodi vahendaja radikaalsemalt meelestatud õpetajaskonna ja tihti erakondlikest printsiipidest lähtuvate ministrite vahel, mis tagas teatud kindla joone haridusministeeriumi töös. 1920. aastaid on Eesti hariduselus nimetatud ka Mikkelsaare ajastuks.

Märt Raud on Friedrich Volrad Mikkelsaare kohta kirjutanud: „*Ministeeriumis oli ta autoriteet määratu suur. Ministrid ja teised kõrgemad ministeeriumi ametnikud tulid ja läksid, tema aga seisis kaksteist aastat kohal. Tema teadis täpselt, missugused korraldused varem olid tehtud ning missugustel motiividel ning mispärast ja kuidas neid oli muudetud. Iga uue ministri ametisseastumisel esitas ta lahkumispalve, et anda ministri-le võimalust valida endale kaastöölisi. Millalgi ei võetud seda palvet vastu, vaid teda paluti ametisse edasi jääda, ning seda ainult mitte ta asjatundmise, vaid ka tugeva käe pärast. Tol ajal ei mõistatud haridusministeeriumi ilma Mikkelsaareta ette kujutatagi. Töö sobis tal iga ministriga*” (Raud 1965, 125).

Kurva kokkusattumusena lõppes nii Mikkelsaare kui ka Peeter Põllu elutee ootamatult 1930. aastal parimas loomeeas.

Aastatel 1918–1940 ehk 22 aasta jooksul oli Eesti vabariigis ametis kokku 26 valitsust, kus haridusministrina tegutses 20 meest. Ühe valitsuse keskmine eluiga oli seega natukene alla aasta. Lühikeste ametiaegade tõttu on ministrite panust nende ametisoleku ajal küllaltki raske hinnata, seetõttu piirdun vaid kokkuvõtliku käsitlusega, laskumata enamasti üksikisikute tasandile. Natuke pikemalt peatun ministrite haridusteel ja ühiskondlikul tegevusel. Järgnevad andmed pärinevad peamiselt teatmeteostest „Eesti biograafiline leksikon” (Tartu, 1926–1929; täiendusköide 1940), „Eesti avalikud tegelased” (Tartu, 1932), „Eesti kooli biograafiline leksikon” (Tallinn, 1998), „Eesti entsüklopeedia” 14. köide (Tallinn,

2000) ja „Eesti teaduse biograafiline leksikon” (Tallinn, 2000; 2005).

Eesti vabariigi haridusministrite sünnidaatumid langevad 19. sajandi viimasesse veerandisse, aastatesse 1871–1898. Valdavalt pärinesid tulevased haridusjuhid küllaltki lihtsatest oludest. 20 ministrit 15 oli pärit maalt, enamasti taluperemeeste või -rentnike peredest, kuid ministrite vanemate seas esines ka lihtsamaid mõisa- ja põllutöölisi ning üks popsikoha pidaja. Viie tulevase haridusjuhi isad teenisid leiba külakoolmeistri- na. Viis ministrit oli pärit linnast, sh kahel juhul Tartust (Leopold Johanson ja Konstantin Konik) ning ühel juhul Tallinnast (Paul Kogerman), Peterburist (Karl Luts) ning Paidest (Heinrich Bauer). Ka linnas sündinud ministrid ei tulnud enamasti jõukast keskkonnast, pärinedes näiteks voorimehe, kutsari või meremehe perekonnast. Vaid ühe ministri (Heinrich Bauer) isa oli endine mõisavalitseja ning maa- ja majaanik Paides.

Tulevaste ministrite elukäigust ilmneb hästi eestlastele omane ja paljuräägitud püüdlus hariduse poole. Haridustee algas enamasti kohalikus valla- või linnakoolis ning jätkus kihelkonnakoolis ja gümnaasiumis. 20 ministrit 17 jõudis ülikoolidiplomini. Aukartustäratav on ülikoolide nimekiri, kus tulevased ministrid kõrgharidust omandasid või ennast täiendasid. Ülekaalukalt esikohal on Tartu ülikool, mille oli lõpetanud 14 tulevast haridusministrit, ning teisel kohal Peterburi ülikool (kolm ministrit). Eri tasemel on aga eesti haridusministrid õpinud ja end täiendanud veel Berliini, Königsbergi, Bonni, Londoni, Zürichi, Odessa, Jena ja Varssavi ülikoolis ja akadeemias ning Eesti ja Prantsusmaa kõrgemas sõjakoolis.

Teaduskondadest oli populaarseim matemaatika-loodusteaduskond kuue ministrit lõpetanutega; teisel kohal võrdselt ajaloo-keele-, arsti- ja usuteaduskond igaüks kolme lõpetanuga. Paljud tulevased ministrid lahkusid ülikoolist lisaks õpitud erialale ka vastava ala õpetaja kutsetunnistusega. Märkimisväärne on, et 20 ministrit 15 alustas oma teenistuskäiku kooliõpetajatena. Neile lisandub veel kaks meest, kelle teenistuskäik ei olnud alanud küll koolipõllul, kuid kes tegid hiljem karjääri õppejõuna Tartu ülikoolis. Seega on 20 ha-

ridusjuhi seas vaid kolm, kes polnud enne ega pärast ministritoolile asumist puutunud kokku otsese koolitööga. Samas tuleb silmas pidada, et haridusministeeriumi haare oli tollal mõnevõrra laiem kui tänapäeval: selle pädevusse kuulusid peale hariduse ka kultuuri- ja sotsiaalvaldkond. Aastail 1929–1936 kandis ministeerium nimetust haridus- ja sotsiaalministeerium. Kokkuvõtvalt saab seega kahtluset väita, et valdavalt olid haridusministrid oma valitsemisalaga hästi kursis olevad spetsialistid.

Peatudes veel ministrite hariduskäigul, tahan esile tõsta, et kolm haridusministrit jõudsid ka doktorikraadini, mis tolle aja kontekstis oli väga suur saavutus. Nendel silmapaistvatel tegelastel peatun mõne lausega pikemalt.

Aastail 1924–1925 haridusministriks olnud Hugo Bernhard Rahamägi omandas 1924. aastal Tartu ülikoolis teoloogiadoktori kraadi. Rahamäe doktoritöö oli muuseas üldse esimene Eesti vabariigi Tartu ülikooli usuteaduskonnas kaitstud doktoriväitekirj. Tartu ülikooliga jäi Rahamägi edaspidigi seotuks, olles usuteaduskonna dekaan ja süstemaatilise usuteaduse korraline professor. Aastatel 1934–1939 oli Hugo Bernhard Rahamägi Eesti evangeelse luteriusu kiriku piiskop.

Teine silmapaistev Tartu ülikoolist võrsunud haridusministrist teadlane, kes on laiemalt tuntud ehk Eestimaa päästekomitee liikmena, oli Konstantin Konik. Õpinguid Tartu ülikooli arstiteaduskonnas alustas Konik juba 1893. aastal, kuid keeruline elutee, mis viis ta muuhulgas ka Vene–Jaapani sõtta, lükkas kraadi omandamise mitme aasta võrra edasi. 1903. aastal sooritas Konik Odessa ülikooli juures arstiteaduse doktorieksamid, kuid meditsiinidoktori kraad omistati talle alles 1908. aastal Tartu ülikoolis. Töötanud seejärel mitmel pool arsti ja haiglahajuhatajana, sukeldus Konik 1917. aastal aktiivselt poliitikasse ning oli 1918. aasta 24. veebruaril üks kolmest Eesti vabariigi väljakuulutajast. Poliitikast südamelähedasem oli Konikule siiski õpitud eriala ning seetõttu siirdus ta 1920. aastal Tartu ülikooli arstiteaduskonna professoriks. Ülikooliga jäi Konik seotuks kuni oma surmani 1936. aastal.

Teadusmaailmas vahest tuntuim nimi

on Eesti vabariigi viimane haridusminister Paul Kogerman, kes lõpetas Tartu ülikooli keemikuna 1918. aastal. Edasised õpingud viisid Kogermani Tartu ülikooli stipendiaadina Londoni kuningliku teaduse ja tehnika kolledžisse ning Londoni ülikooli, kus ta omandas magistrikraadi. Õpingud päädisid 1934. aastal Tartu ülikoolis kaitstud doktoriväitekirjaga. Kogerman, keda on peetud põlevkivikeemia üheks rajajaks, töötas 1920. ja 1930. aastatel Tartu, Harvardi ja Zürichi ülikoolis ning omandas oma erialal laiema tuntuse. 1936. aastal sai Kogermanist Tallinna tehnikaülikooli esimene rektor ning 1938. aastal Eesti teaduste akadeemia liige ja loodusteaduste sektsiooni esimees. Pärast Teist maailmasõda oli Paul Kogerman Eesti NSV teaduste akadeemia liige ning aastail 1947–1951 ka ENSV TA keemia instituudi direktor.

Ülalnimetatud mehed olid silmapaistvad teadlased ning andsid oma panuse haridusellu ülikooli õppejõududena peamiselt kõrghariduse vallas. Kuid haridusministrite hulgast leiame kaugelt rohkem neid, kes olid tegevad üldhariduskoolides. Tuntuimad nende seast on ehk koolidirektorid ja õpetajad Aleksander Veiderma ja Nikolai Kann. Viimaste sulest on ilmunud ka hulgaliselt kooliõpikuid. Koolijuhtidena tegutsesid vaadeldaval perioodil veel ministrid Friedrich Sauer ja Heinrich Bauer. Nimetatud meeste juhtida olid tollased Tallinna n-õ eliitkoolid: tütarlaste kommertsgümnaasium (Bauer ja Veiderma), reaalgümnaasium (Kann) ja 1. tütarlaste gümnaasium (Sauer). Koolitööle pühendusid need mehed ehk suuremaga andumusega kui poliitikale. Kommertsgümnaasiumis õppinud Elsbeth Parek kirjeldab Heinrich Bauerit kui koolijuhti järgmiselt: „*Linna Tütarlaste Kommertskooli direktoriks oli Heinrich Bauer – madala kasvuga, veidi tüse, ümmarguse heasüdamliku näoga ja palja pealaega. Olles põline poissmees, oli ta kogu oma energia ja armastuse pühendanud koolile, mille heaks ta väsimatult töötas. Ta polnud selline eesti haritlase tüüp nagu Tartu juhtivad mehed – nagu P. Põld ja O. Kallas. Aga ta oli praktiline ja tal oli suur organiseerimisoskus. Oma koolile oli ta osanud luua selle aja kohta parimad võimalused õppetööks*” (Parek 1999, 18). Pärast

Friedrich Sauer

Jüri Annusson

Heinrich Nikolai Bauer

Aleksander Veiderma

Hugo Bernhard Rahamägi

Jaan Lattik

Alfred Julius Möttus

Leopold Johannes Johanson

Jaan Hünerson

Jaan Piiskar

Baueri surma jätkas kommertsgümnaasiumi direktori ametikohal samaväärse pühendumusega Aleksander Veiderma.

Uurides haridusministrite eluloolisi andmeid, ilmneb, et lisaks tööle mitmesugustel ametikohtadel osalesid eranditult kõik aktiivselt ka ühiskondlikus elus. Mitmesuguseid seltsi, liite, nõukogusid ja toimkondi, milles ministrid osalesid, võiks üles lugeda sadades. Tartu ülikoolis haridust omandanud ministrite ühiskondlik tegevus algas enamasti Eesti üliõpilaste seltsis. Õpetajate ja koolijuhtidena ametis olnud haridusministrid võtsid osa juba varem nimetatud õpetajate organisatsioonide ja ühingute ning haridusseltside tööst, mille tegevus oli suunatud otseselt kooliga seotud küsimuste lahendamisele ja edendamisele. Õpetajate liit oli tollal väga mõjuvõimas organisatsioon, mille liikmeskonna hulka kuulus valdav osa õpetajaid. Liit osales aktiivselt haridusseaduste ja õppekavade väljatöötamisel ning liidu korraldatud õpetajate üldkongressid olid foorumiks, kus käsitleti kõiki kooli ja õpetajaskonda puudutavaid aktuaalseid küsimusi. Tihti ministriumiga vastuolus olnud liidu autoriteet oli niivõrd suur, et mingil määral tuli liidu seisukohtadega arvestada kõikidel haridusministritel.

Ühiskondlike organisatsioonide tihe nimekiri, mille tegevusest haridusministrid osa võtsid, annab kujuka ülevaate ministrite laiast haardest ja panusest Eesti arengusse. Siinkohal toon ära vaid mõned valdkonnad, milles ministrid oma elu eri etappidel tegevad olid. Mitu meest edendasid aktiivselt hõimuliikumist, nende hulgas väärib eraldi esile tõstmist sihtasutuse Fenno-Ugria juhatuse esimehena tegutsenud Aleksander Veiderma. Suuri teeneid on haridusministritel ka noorsooliikumise edendamisel, erilise rõhuga skautluse vallas. Nii oli Nikolai Kann aastaid Eesti skautide maleva peavanem ning 1930. aastatel ajakirja Eesti Skaut vastutav toimetaja. 1920. aastatel oli nimetatud ajakirja toimetanud Konstantin Treffner. Suure panuse siinse põllumajanduse arengusse andis agronoomiharidusega Jaan Hünerson, kes tegutses põllumeesteseltside juhatustes ning erialaajakirjade toimetustes.

On iseloomulik, et pea kõik ministrid olid eri aegadel tegevad mõne laiema

või kitsama suunitlusega ajalehe või ajakirja väljaandmisel. Jüri Annusson oli 1921. aastal õpetajate liidu häälekandja Kasvatus vastutav toimetaja. Kasvatust võib pidada kogu vaadeldava perioodi kaalukaimaks pedagoogiliseks väljaandeks, millel tänapäeval on hindamatu väärtus tollase hariduse ajaloo uurimisel. Ajakirja sisu annab kokkuvõtlikult ülevaate kogu eesti kooli loomise, otsingute ja arengu protsessist aastatel 1919–1940. Eesti karskusliidu väljaande Külva vastutav toimetaja oli aastail 1925–1930 Peeter Põld ning 1930–1933 Hugo Rahamägi. 1923–1931 tegutses Rahamägi ka nädalalehe Eesti Kirik peatoimetajana. Haigekassade liidu kuukirja Töö ja Tervis toimetab aastail 1925–1940 Leopold Johanson. Eestimaa põllumeeste keskseltsi häälekandjate, ajakirjade Põllumees ja Talu toimetaja oli pikka aega Jaan Hünerson. Eri teemadel ilmus ajakirjanduses ministrite sulest sadu artikleid, mis annab tunnistust nende positsioonist omaaegsete arvamusi liidritena mitmes valdkonnas.

Erakondlikult kuuluvusest esindasid haridusministrid kogu poliitilist kaleidoskoopki vasakult paremale. Neljal korral kuulus haridusministri tool sotsialistide (Eesti sotsiaaldemokraatlik tööliste partei ja Eesti sotsialistlik tööliste partei), tööerakonna ning kristliku rahvaerakonna valdusesse. Kahel korral kuulus haridusminister rahvaerakonda ning ühel juhul põllumeestekogudesse. Kolm ministrit olid parteituid (Elango jt 1998, 459–462). Erakondliku kuuluvuse poolest äratub enim huvi Jaan Piiskar. Ministriks oleku ajal oli ta Eesti sotsialistliku tööliste partei liige, kuid oli varem kuulunud vasakäärmusliku Eesti iseiseisva sotsialistliku tööliste partei (EISTP) ridadesse. Nimetatud partei oli 1920. aastate alguses vasakpoolseim legaalne erakond Eestis, mis alates 1922. aastast oli kommunistide kontrolli all. 1924. aasta jaanuaris erakonna tegevus keelustati (Graf 2000, 234–236). Jaan Piiskar oli 1920. aastal toimetanud EISTP ajalehte Töö ja Võitlus, mille ilmumine vaevalt kolme kuu järel keelustati ning leht suleti. Haridusministrina oli Piiskar siiski tagasihoidlikum, pooldas eksperimentaalpedagoogikat ning arendas kutseharidust.

Haridusministrite saatuse järel 1940. aastal on sarnane Eesti ülejäänud riigitegelaste omaga. Aastail 1940–1941 arreteeriti kokku kümme haridusministrit, kes seejärel viibisid vangistuses mitmel pool Venemaal, peamiselt Sverdlovski oblastis. Arreteeritud kümnest endisest ministrist suri või hukati aastatel 1941–1942 kaheksa. Tagasi kodumaale õnnestus pääseda vaid kahel eksministril – Aleksander Veidermal ja Paul Kogermanil. Esimese Nõukogude aasta jooksul arreteerimisest pääsenutest põgenes välismaale neli endist ministrit, kusjuures Juhan Kartau oli Eestist Brasiiliasse lahkunud juba varem. Kodumaa mullas puhkab seega vaid kaheksa endist haridusjuhti, kellest neli oli surnud juba enne Eesti okupeerimist. Mõödunud novembris leidsid viimase rahupaiga Viljandi Vanal kalmistul ka Rootsis surnud Jaan Lattiku säilmed.

Arreteerimisest või pagulusest jäi kõikidest ministritest kõrvale vaid Konstantin Treffner, kes elas 93-aastaseks ning suri 1978. aastal Tallinnas. Nõukogude võimu repressioonidest ei jäänud aga puutumata temagi. Nii sunniti ta 1940. aastal lahkuma Hugo Treffneri gümnaasiumi direktori kohalt, kus ta oli ametis olnud 1917. aastast alates. Seejärel tegutses Treffner pensionile minekuni Tallinna koolides matemaatikaõpetajana.

Välismaale jäänud ministritest on huvitavaim ehk Juhan Kartau saatuse järel. Perepärirumuse järgi tegutses Kartau Brasiilias vahepeal koguni haridusministrina, kuid ilmselt on siin tegemist liialdusega. Teistel andmetel oli Kartau tegev transpordi ja raudtee vallas, edendades muuhulgas ka kohalikku koorilaulu. On märkimisväärne, et pärast Kartau surma nimetati Brasiilias Jundiai linnas üks tänav Maestro Juhan Kartau nimeliseks (Arvo Veskimetsa suulised andmed). Tänav on senini alles. Läände jäänud ministrid jätkasid enamasti tegevust hariduse ja kultuuri valdkonnas, Jaan Lattik näiteks Rootsis kirikuõpetajana. Teadmata on Jüri Annussoni saatuse, kes siirdus Teise maailmasõja järel Saksamaa kaudu Ameerika Ühendriikidesse, kuid edasised teated tema tegevuse kohta puuduvad. Teadmata on ka Annussoni täpne surmakuupäev ning matmispaik.

Kahtlusest võib resümeerida, et Eesti vabariigis aastatel 1918–1940 ametis olnud haridusministrid olid silmapaistvad isiksused ning andsid kaaluka panuse Eesti riigi ja ühiskonna arengusse, ning mitte ainult hariduse valdkonnas. Oma laiahaardelise tegevusega on nad jätnud jälje siinsesse kultuurilukku. Eesti haridusministrite mälestuse jäädvustamiseks on TLÜ eesti pedagoogika arhiivmuuseumis Narva mnt 29 avatud portreenäitus ning valmimas elektrooniline kaart ministrite sünni- ja matmispaikadega.

Lõpetuseks toon tsitaadi Jaan Lattikult, mis võiks kokkuvõtvalt iseloomustada tollaste ministrite ja kogu eesti rahva suhtumist haridusse: „*Vaevalt üks teine väikerahvas on olnud nii haridusejanuline kui seda on eesti rahvas. Justkui verre on kallatud sellist tahet, et iga hinna eest harida oma lapsi, see on isa ja ema püha kohustus ja õigus. Meie kõrge üliõpilaste ja akadeemiliste inimete arv ei ole tingitud mingist ajavajadusest, vaid on loomuliku ja normaalse inimsüdame vajaduse väljendus olnud, et õppida ja veelkord õppida – see on eestlaste tee*” (Lattik 1950, 254).

Kirjandus

Elango, Ö., Ruusmann, A. ja Siilivask, K. (1998) *Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani*. Tallinn: Olion.

Graf, M. (2000) *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.

Lattik, J. (1950) *Teekond läbi öö*. 1. osa. Vadstena: Orto.

Parek, E. (1999) *Minu koolipõlve Tallinn 1916–1922*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Raamot, M. (1962) *Minu mälestused*. New York: Kultuur.

Raud, M. (1965) *Eesti kool aegade voolus*. Koolinõuniku mälestusi. I. Stockholm: EMP.

Hugo Villi Kukke

Konstantin Konik

Nikolai Kann

Aleksander Jaakson

Paul Nikolai Kogerman